

Agnieszka Kozera, Romana Głowicka-Woloszyn, Joanna Stanisławska

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

NIEDOBORY KONSUMPCJI W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH ROLNIKÓW PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

CONSUMPTION DEPRIVATION IN FARMER'S HOUSEHOLDS IN THE CONTEXT OF POLISH ACCESSION TO EUROPEAN UNION

Słowa kluczowe: niedobory konsumpcji, gospodarstwa domowe rolników

Key words: consumption deprivation, farmer's households

Abstrakt. Celem artykułu była analiza skali niedoborów konsumpcji w gospodarstwach domowych rolników w latach 2005, 2009 i 2013. Podstawę informacyjną przeprowadzonych badań stanowiły dane jednostkowe, pochodzące z badań *Diagnoza Społeczna* z lat 2005, 2009 i 2013. Z przeprowadzonych badań wynika, że gospodarstwa domowe rolników w relacji do ogółu polskich gospodarstw domowych charakteryzowała znaczna skala niedoborów konsumpcji rozumianych jako konieczność rezygnacji z zakupów dóbr i usług z przyczyn finansowych. Wyższy poziom niedoborów w gospodarstwach domowych rolników dotyczył szczególnie wyposażenia w dobra trwałego użytku, a także niektórych usług rekreacyjno-kulturalnych. Jednak w wyniku znacznej poprawy sytuacji dochodowej tej grupy społeczno-ekonomicznej po wejściu Polski do UE, nastąpiło zmniejszenie niedoborów konsumpcji.

Wstęp

Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej (UE) sytuacja dochodowa gospodarstw domowych rolników uległa stosunkowo dużej poprawie¹. Nadal jednak większość gospodarstw rolnych, zwłaszcza niskotowarowych oraz gospodarujących na małym obszarze użytków rolnych, w warunkach integracji europejskiej miało trudności z poprawieniem swojej sytuacji dochodowej² [Chmielewska i in. 2011]. W rezultacie wpłynęło to na osiągany przez nie niski poziom życia, o czym świadczyć może znaczna skala niedoborów konsumpcji zgłaszanych przez tę grupę społeczno-ekonomiczną ludności. Niedobory te dotyczą, jak zauważają Dąbrowska i współpracownicy [2013], nie tylko dóbr i usług zaspokajających potrzeby wyższego rzędu, lecz także tych podstawowych. Problem niedoborów konsumpcji jest ważny i aktualny w każdych warunkach i na każdym etapie rozwoju społeczno-gospodarczego. Po wejściu Polski w struktury europejskie badanie poziomu życia w gospodarstwach domowych, w tym również niedoborów konsumpcji, nabrało szczególnego znaczenia. Informacje na ten temat są niezbędne dla potrzeb prowadzenia m.in. odpowiedniej polityki spójności [Dąbrowska i in. 2013].

Material i metodyka badań

Celem artykułu była analiza skali niedoborów konsumpcji w gospodarstwach domowych rolników w Polsce w latach 2005, 2009 i 2013. Niedobory konsumpcji w gospodarstwach domowych zdefiniowano jako brak możliwości zaspokojenia wybranych grup potrzeb spowodowany czynnikami finansowymi. Analizie poddano niedobory konsumpcji w gospodarstwach rolników w

¹ Przeciętne gospodarstwo domowe rolników w 2004 roku osiągało 73,6% dochodów ogółu gospodarstw domowych, natomiast w 2013 roku aż 89,0% [Budżety gospodarstw... 2005, Sytuacja gospodarstw... 2014].

² Na znaczną poprawę sytuacji finansowej gospodarstw domowych rolników w warunkach integracji europejskiej wskazują m.in. badania przeprowadzone przez Kozere i współpracowników [2014b]. Według Chmielewskiej [2013b] dopłaty bezpośrednie nie są wystarczającym instrumentem wsparcia dochodów rolników gospodarujących na małym obszarze, a jedynie stanowią one korzystną formę wsparcia finansowego dla gospodarstw wielkoobszarowych. Sytuacja rolników gospodarujących na małym obszarze nie polepszy się dopóki inne instrumenty WPR nie przyniosą korzystnych efektów (m.in. rozwój obszarów wiejskich, tworzenie pozarolniczych miejsc pracy).

zakresie wyżywienia, wyposażenia w dobra trwałego użytku oraz zaspokojenia potrzeb wyższego rzędu, tj. w zakresie kultury, rekreacji i wypoczynku.

Materiałem pierwotnym do analiz były dane jednostkowe, pochodzące z badań przeprowadzonych pod kierunkiem Czapińskiego i Panka – *Diagnoza Społeczna – Warunki i jakość życia Polaków* z lat 2005, 2009 i 2013 [www.diagnoza.com, dostęp: 10.02.2014]. Do analizy zmian skali niedoborów konsumpcji w gospodarstwach domowych rolników posłużono się metodami statystyki opisowej.

Wyniki badań

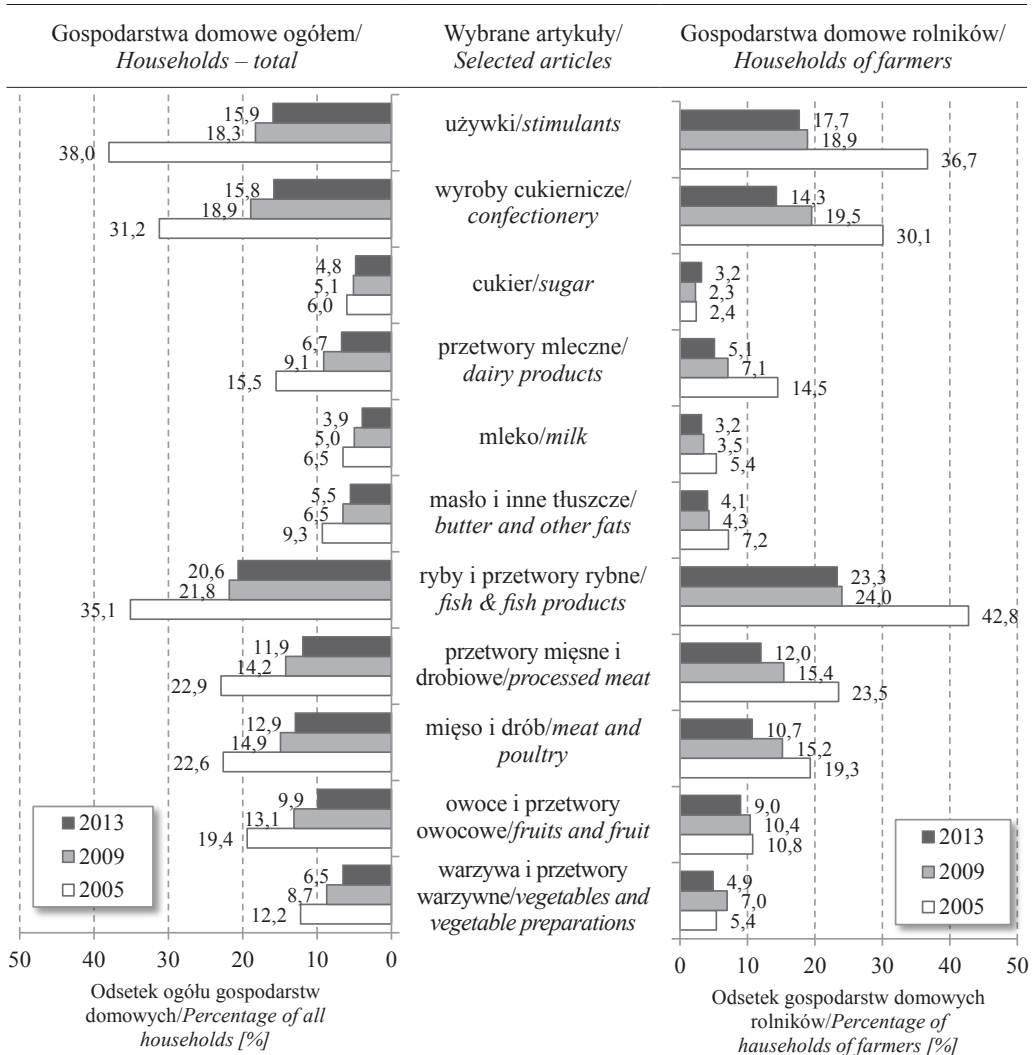
Czołowe miejsce wśród ogółu potrzeb człowieka zajmuje żywność, która warunkuje jego biologiczną egzystencję. W hierarchii potrzeb Masłowa, potrzeby żywnościowe zaliczane są do podstawowych dla każdej jednostki, których spełnienie warunkuje stopień zaspokojenia pozostałych potrzeb. Rynek żywnościowy w Polsce umożliwia gospodarstwu domowemu różnicowanie sposobu odżywiania się oraz pełne zaspokojenie potrzeb w tym zakresie. Poziom i struktura spożycia żywności są jednak silnie powiązane z sytuacją ekonomiczno-społeczną gospodarstw domowych.

W latach 2005, 2009 i 2013 z powodów finansowych w gospodarstwach domowych rolników jak i gospodarstwach domowych ogółem, spośród analizowanych artykułów żywnościowych zdecydowanie najczęściej rezygnowano z zakupu ryb i przetworów rybnych, wyrobów cukierniczych, używek, mięsa oraz jego przetworów. W 2013 roku ponad 23% ogółu gospodarstw domowych rolników rezygnowało z zakupu ryb oraz przetworów rybnych i było to mniej o 21,2 p. p. niż w 2009 roku i o 21,9 p. p. niż w 2005 roku, co świadczy o poprawie warunków życia gospodarstw rolników w zakresie wyżywienia. Warto zaobserwować, że największe zmiany wystąpiły w 2009 roku w stosunku do 2005 roku. Zgłaszane niedobory w omawianym zakresie w gospodarstwach domowych rolników były jednak większe w stosunku do gospodarstw domowych ogółem (o 2,7 p. p. w 2013 roku).

Znaczące zmiany w skali niedoborów konsumpcji wystąpiły również w przypadku spożycia używek (obejmujących m.in. kawę i herbatę). W 2005 roku co trzecie gospodarstwo domowe rolników z powodu trudności finansowych rezygnowało z zakupu tej grupy produktów, natomiast w 2009 i 2013 roku – niespełna co drugie gospodarstwo domowe. Zgłaszane niedobory w zakresie zakupu używek w gospodarstwach domowych rolników były jednak większe w stosunku do gospodarstw domowych ogółem (o 1,8 p. p. w 2013 roku). Relatywnie wysokie niedobory występowały także w zakresie spożycia mięsa, jednak w tym przypadku niedobory te w gospodarstwach rolników były niższe w stosunku do ogółu gospodarstw domowych. W 2013 roku 10,7% gospodarstw rolników rezygnowało z zakupu mięsa z powodów finansowych, a prawie 13,0% ogółu gospodarstw domowych w Polsce. Sytuacja ta wynikać mogła z występującego w gospodarstwach rolników zjawiska samozaopatrzenia³. Następstwem tego zjawiska w gospodarstwach domowych rolników jest większe niż w gospodarstwach domowych ogółem spożycie produktów mniej przetworzonych, o mniejszej elastyczności dochodowej popytu, tj. m.in. mleka, warzyw i owoców. Z tego też względu gospodarstwa rolników w 2013 roku pomimo słabszej sytuacji, relatywnie rzadziej w stosunku do gospodarstw domowych ogółem zgłaszały niedobory konsumpcji w zakresie przetworów mlecznych (o 1,6 p. p.) i mleka (o 0,7 p. p.), masła i innych tłuszczów (o 1,4 p. p.), owoców (o 0,9 p. p.) i warzyw oraz ich przetworów (1,6 p. p.). Powyższe wyniki badań skłaniają do wniosku, że gospodarstwa domowe rolników charakteryzuje wyższe zaspokojenie potrzeb w zakresie wyżywienia w stosunku do przeciętnego gospodarstwa domowego w Polsce.

Istotną rolę w zaspokajaniu potrzeb gospodarstw domowych pełnią dobra trwałego użytku. Świadczą o zamożności gospodarstwa domowego oraz podnoszą poziom ich życia. Niektóre dobra trwałego użytku, zwłaszcza nowoczesne, są zwykle stosunkowo drogie i ich zakup jest możliwy dopiero, gdy gospodarstwo domowe osiąga określony poziom dochodów, a niejednokrotnie wymaga zgromadzenia oszczędności lub zaciągnięcia kredytu. Największe niedobory

³ Jak wynika z badań przeprowadzonych przez Kozere i współautorów [2014], w 2010 roku prawie 95% gospodarstw rolników korzystało z samozaopatrzenia w żywność, której wartość wyniosła 63,2 zł/os./m-c, a tylko niespełna 25% ogółu gospodarstw domowych [Kozera i in. 2014a].

Rysunek 1. Niedobory konsumpcji w zakresie wybranych produktów żywnościowych w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2005, 2009 i 2013

Figure 1. Consumption deprivation of selected foodstuffs in Polish households in 2005, 2009 and 2013

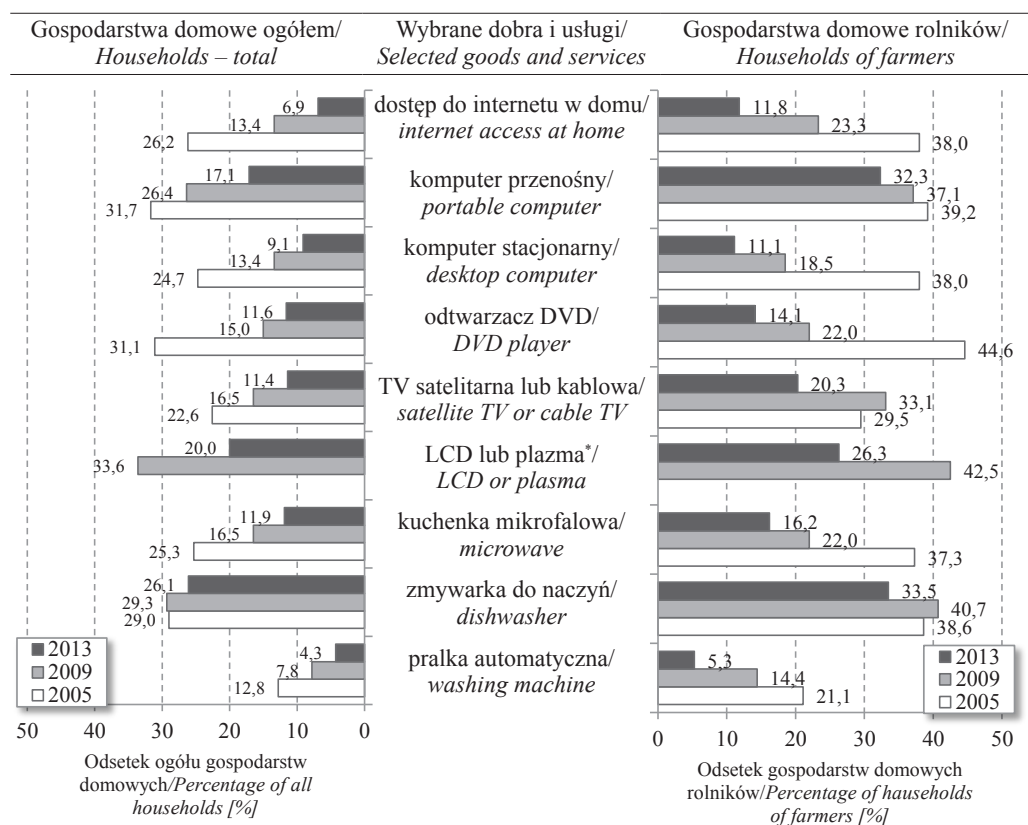
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych jednostkowych pochodzących z Diagnozy Społecznej z lat 2005, 2009 i 2013 [www.diagnoza.com]

Source: own elaboration based on microdata from 2005, 2009 and 2013 waves of Social Diagnosis studies [from: www.diagnoza.com]

konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych ogółem, jak i w grupie gospodarstw rolników, w zakresie dóbr trwałego użytku dotyczyły wyposażenia w komputer przenośny, telewizor LCD lub plazmowy oraz zmywarkę do naczyń. W 2013 roku 17,1% ogółu gospodarstw domowych deklarowało niedobory w zakresie wyposażenia w komputer przenośny, natomiast gospodarstw rolników ponad 32%. Należy podkreślić, że w 2013 roku w stosunku do 2005 roku w polskich gospodarstwach domowych nastąpiło znaczne zmniejszenie skali niedoborów w zakresie wyposażenia w omawiane dobro trwałego użytku, gdyż prawie o 15 p.p. Tak wysoki spadek niedoborów w zakresie wyposażenia w komputer przenośny, a także dostępu do usług internetowych

(o 19,3 p.p.) mógł wynikać z poprawy sytuacji materialnej gospodarstw domowych, ale również zmiany stylu życia ich członków oraz z rosnącej dostępności do usług internetowych (możliwości technicznych, spadku cen), szczególnie na obszarach wiejskich. Komputer w połączeniu z dostępem do internetu, staje się obecnie ważnym narzędziem pracy, nauki, rozrywki i płaszczyzną kontaktów społecznych. W tym samym okresie w gospodarstwach rolników niedobory w zakresie wyposażenia w komputer przenośny zmniejszyły się tylko o około 7 p.p. W 2013 roku prawie 1/3 tych gospodarstw domowych nadal nie miała komputera przenośnego, natomiast co dziesiąte gospodarstwo nie korzystało z internetu (rys. 2).

Dobrami trwałego użytku, które usprawniają prace domowe i wpływają na wyższą jakość oraz poziom życia ludności są zmywarki do naczyń i kuchenki mikrofalowe. Gospodarstwa domowe ogółem w Polsce charakteryzowały się relatywnie niskim stopniem nasycenia w zmywarkę do naczyń, który w 2013 roku wyniósł tylko 22,3% [Sytuacja gospodarstw... 2014]. W rezultacie skala niedoborów w zakresie wyposażenia gospodarstw domowych ogółem, jak i gospodarstw

* na wykresie nie uwzględniono niedoborów konsumpcji gospodarstw domowych w zakresie posiadania telewizora LCD lub plazmowego w 2005 roku ze względu na brak takiej pozycji w kwestionariuszu 2005 (występowała pozycja: telewizor)/the chart does not account for deficiencies in LCD or plasma TV in 2005 as such items were not included in 2005 Questionnaire

Rysunek 2. Niedobory konsumpcji w zakresie dóbr trwałego użytku w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2005, 2009 i 2013

Figure 2. Consumption deprivation of selected household equipment related goods and services in Polish households in 2005, 2009 and 2013

Źródło: jak na rys. 1

Source: see fig. 1

rolników w zmywarce do naczyń w 2013 roku była wysoka. Co czwarte polskie gospodarstwo domowe, a co trzecie gospodarstwo domowe rolników, z powodu sytuacji finansowej nie mogło zakupić zmywarki do naczyń. Skala niedoborów w tym zakresie utrzymywała się na stosunkowo wysokim poziomie w badanych latach i ulegała relatywnie niewielkiemu zmniejszeniu. Kuchenka mikrofalowa jest dobrem relatywnie tańszym w stosunku do zmywarki do naczyń, dlatego wyższy jest stopień nasycenia gospodarstw domowym tym dobrem⁴, a także mniejsza skala niedoborów w tym zakresie. W 2013 roku 11,9% ogółu gospodarstw domowych i 16,2% gospodarstw rolników z powodu trudności finansowych nie mogło zakupić kuchenki mikrofalowej (w 2005 roku było to odpowiednio 25,3% i 37,3%) (rys. 2).

Najmniejsze niedobory konsumpcji w zakresie dóbr trwałego użytku odnotowano w zakresie wyposażenia gospodarstw domowych w pralkę automatyczną, w większym stopniu dotyczyły one gospodarstw domowych rolników. Sytuacja ta wynika z wysokiego nasycenia gospodarstw domowych w pralkę automatyczną (93,2% w 2013 roku), jak i gospodarstw domowych rolników (92,5%) [*Sytuacja gospodarstw...* 2014]. Niedobory w tym zakresie w 2013 roku zgłaszało 5,3%, w 2009 roku 14,4%, a w 2005 roku aż 21,1% gospodarstw domowych rolników. Zauważono zatem znaczne zmniejszenie skali niedoborów w tym przypadku (rys. 2).

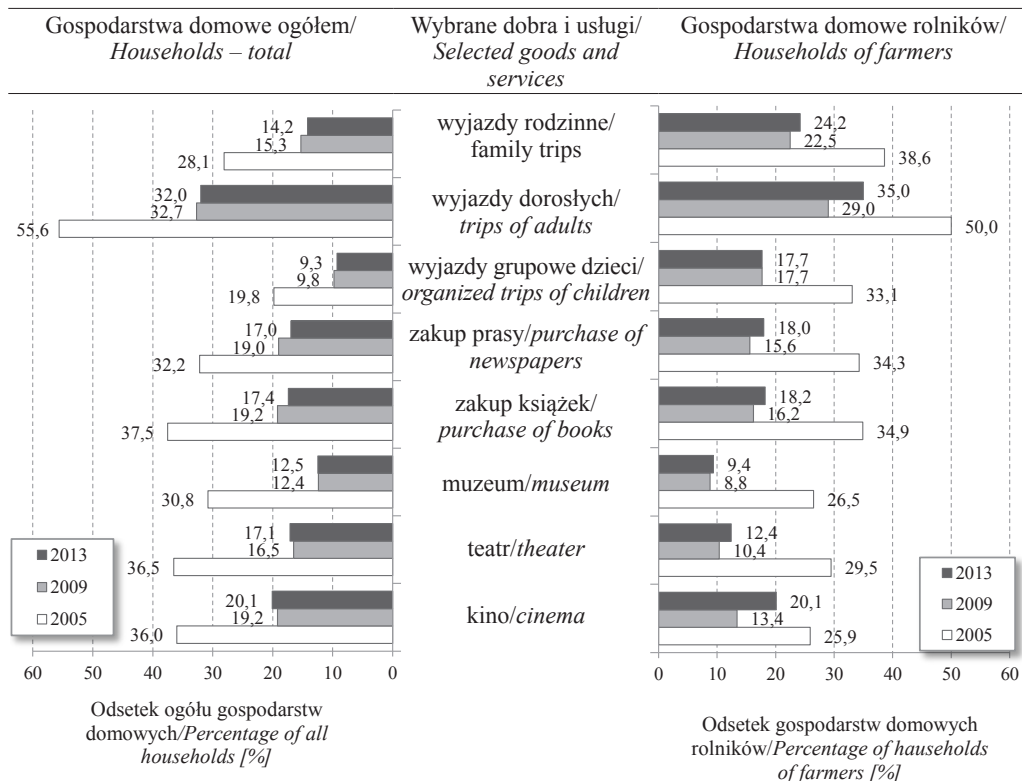
Potrzeby członków gospodarstw domowych w zakresie rekreacji i kultury rozwijają się w miarę wzrostu poziomu wykształcenia, natomiast sytuacja finansowa i miejsce zamieszkania w szczególności wpływają na możliwości zaspokojenia tych potrzeb. Dobrem, które zaspokaja potrzeby gospodarstw domowych w zakresie rekreacji i kultury jest telewizor oraz związane z nim urządzenia do odbioru telewizji satelitarnej lub kablowej. W 2013 roku ponad 1/4 gospodarstw domowych rolników (26,3%) z powodów finansowych nie mogła zakupić telewizora LCD lub plazmowego, natomiast co piąte gospodarstwo (20,3%) zgłaszało niedobory w zakresie wyposażenia w telewizję kablową lub satelitarną. Warto podkreślić, że w większym stopniu dotyczyły one gospodarstw domowych rolników niż gospodarstw domowych ogółem w Polsce (rys. 2).

Analizując sytuację w zakresie dóbr i usług związanych z rekreacją i wypoczynkiem można stwierdzić, że gospodarstwa rolników w 2013 roku zdecydowanie najczęściej z powodu trudności finansowych były zmuszone rezygnować z urlopu i wyjazdów dorosłych, (50%), rodzinnych (24,2%), wyjścia do kina (20,1%) oraz wyjazdów grupowych dzieci (17,7%). Należy przy tym podkreślić, że niedobory te (szczególnie dotyczące wyjazdów rodzinnych oraz grupowych dzieci) w 2013 roku były znacznie wyższe w stosunku do średniej dla ogółu gospodarstw domowych odpowiednio o 10,0 i 8,4 p.p. Jednocześnie w 2013 roku w stosunku do 2005 roku zaobserwowano znaczące zmniejszenie niedoborów konsumpcji w tym zakresie (wyjazdy rodzinne o 14,2 p.p., wyjazdy grupowe dzieci o 15,4 p.p.) (rys. 3).

Rezygnację z powodu trudności finansowych z zakupu prasy i książek zarówno w gospodarstwach domowych ogółem, jak i w gospodarstwach rolników utrzymywały się w 2013 roku na zbliżonym poziomie i wyniosły około 18%. Należy zauważyć, że w badanym okresie nastąpiło znaczne ograniczenie niedoborów konsumpcji w tym zakresie – o ponad 16 p.p. (rys. 3). Można przypuszczać, że sytuacja ta nie była wynikiem zwiększonych zakupów książek i prasy na skutek poprawy sytuacji dochodowej polskich gospodarstw domowych, ale dzięki rozpowszechnieniu i spadku kosztów usług internetowych (rys. 2), które stały się konkurencyjne dla tradycyjnych form czytelnictwa, zwłaszcza wśród młodego pokolenia.

Niedobory konsumpcji w zakresie usług kulturalno-rekreacyjnych, takich jak muzeum i teatr, zgłaszane przez gospodarstwa domowe rolników były niższe od tych deklarowanych przez gospodarstwa domowe ogółem (rys. 3). Wynikać to mogło z faktu, że znaczna część członków gospodarstw rolników (m.in. ze względu na niski poziom wykształcenia) nie odczuwała potrzeb w tym zakresie. Jednocześnie zauważono znaczny spadek skali niedoborów konsumpcji w zakresie wyjścia do muzeum i teatru wśród gospodarstw domowych rolników w 2013 roku w stosunku do 2005 roku. Możliwości realizacyjne takich potrzeb wynikają bowiem nie tylko z sytuacji ekono-

⁴ W 2013 roku 56,2% ogółu gospodarstw domowych w Polsce i 63,1% gospodarstw rolników było wyposażonych w kuchenkę mikrofalową [*Sytuacja gospodarstw...* 2014].

Rysunek 3. Niedobory konsumpcji w zakresie dóbr i usług związanych z kulturą, rekreacją i wypoczynkiem w Polsce w latach 2005, 2009 i 2013

Figure 3. Consumption deprivation of selected culture and recreation related goods and services in Polish households in 2005, 2009 and 2013

Źródło: jak na rys. 1

Source: see fig. 1

micznej, ale także z dostępności do danego dobra lub usługi, których obecność jest związana z poziomem rozwoju infrastruktury na danym terenie. Jak zauważa Chmielewska [2013a], rozbudowa lub modernizacja sieci drogowej w warunkach integracji europejskiej przybliżyła wieś do miasta. Ponadto po akcesji odnotowano wzrost zaangażowania na rzecz aktywizacji społeczności wiejskiej w sferze kultury, m.in. przez wzrost liczby imprez organizowanych na wsi.

Większą skalę niedoborów konsumpcji w gospodarstwach rolników i w gospodarstwach domowych ogółem odnotowano w przypadku wyjścia do kina. Co piąte gospodarstwo domowe w Polsce w 2013 roku ze względu na sytuację finansową musiało zrezygnować z tej formy spędzania wolnego czasu. Jednak dzięki wyposażeniu gospodarstw domowych w sprzęt informatyczno-rozrywkowy oraz szybkiemu rozwojowi i upowszechnieniu elektronicznych środków przekazu kulturowego, tj. telewizji satelitarnej i kablowej oraz internetu, mieszkania zaczynają spełniać wiele nowych funkcji społecznych, m.in. funkcję miejsc konsumpcji sztuki, ale także miejsc z zakresu szeroko pojmowanej rekreacji i edukacji.

Wnioski

Z przeprowadzonych badań wynika, że po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej niedobory konsumpcji w gospodarstwach domowych rolników uległy zmniejszeniu. Wpływ na to miał, poza poprawą sytuacji dochodowej, rozwój infrastrukturalny jaki nastąpił na obszarach wiejskich, a który przyczynił się do poprawy warunków życia na wsi. Szczególnie wysoki spadek niedoborów konsumpcji w gospodarstwach rolników i w gospodarstwach domowych ogółem obserwowano do 2009 roku, po tym okresie dynamika spadku niedoborów konsumpcji była już znacznie mniejsza, co mogło być symptomem kryzysu finansowego.

Należy podkreślić, że pomimo kilkuletnich działań kohezyjnych, obszary wiejskie nadal odbiegają od miejskich pod względem poziomu życia ludności. W rezultacie niedobory konsumpcji zgłaszane przez gospodarstwa domowe rolników w latach 2005, 2009 i 2013 były nadal większe w stosunku do przeciętnego polskiego gospodarstwa domowego. Szczególnie duże niedobory w gospodarstwach domowych rolników w zakresie dóbr trwałego użytku dotyczyły wyposażenia w komputer przenośny, telewizor plazmowy oraz zmywarkę do naczyń. W przypadku dóbr i usług związanych z rekreacją i wypoczynkiem gospodarstwa domowe rolników zdecydowanie najczęściej z powodu trudności finansowych były zmuszone rezygnować z wyjazdów dorosłych i rodzinnych, wyjścia do kina i wyjazdów grupowych dzieci. Wyjątek stanowiły produkty żywnościowe, których niedobory konsumpcji w gospodarstwach rolników (ze względu na dużą rolę samozaopatrzenia) były generalnie mniejsze w stosunku do ogółu polskich gospodarstw domowych.

Literatura

- Budżety gospodarstw domowych w 2004 roku*. 2005: GUS, Warszawa, 50.
- Chmielewska B. 2013a: *Zmiany poziomu i struktury wydatków gospodarstw domowych jako wyraz przemian społecznych na wsi*, J. Agri. Rural Dev., 2 (28), Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań, 19-31.
- Chmielewska B. 2013b: *Ekonomiczno-społeczna sytuacja gospodarstw domowych rolników po akcesji Polski do Unii Europejskiej*, Studia i Monografie, IERiGŻ, Warszawa, 166-202.
- Chmielewska B., Floriańczyk Z., Goraj Z. 2011: *Dochody rolników w 2010 roku na tle lat poprzednich* [w:] Kowalski A. (red.): *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2010 roku*, IERiGŻ, Warszawa, 104-110.
- Diagnoza Społeczna. Zintegrowana baza danych 2000-2013*, www.diagnoza.com, dostęp 10.02.2014.
- Dąbrowska A., Janoś-Kresło M., Słaby, T, Witek J. 2013: *Niedobory konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych*. SGGW w Warszawie, Warszawa, 236-237.
- Kozera A., Głowicka-Wołoszyn R., Stanisławska J. 2014a: *Niedobory konsumpcji w gospodarstwach domowych w ujęciu regionalnym w Polsce*, Handel Wewnętrzny, w druku.
- Kozera A., Stanisławska J., Wysocki F. 2014b: *Sytuacja finansowa gospodarstw domowych zamieszkujących obszary wiejskie w Polsce po akcesji Polski do Unii Europejskiej*, Rocz. Nauk. Ekon. Rol. i Rozw. Obsz. Wiej., t. 101, z. 2, SGGW w Warszawie, Warszawa.
- Sytuacja gospodarstw domowych w 2013 roku w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych (informacja sygnałna)*. 2014: GUS, Warszawa, www.stat.gov.pl.

Summary

The article aimed to analyze the scale of deprivation in household consumption in 2005, 2009 and 2013. The data was derived from The Social Diagnosis – the conditions and quality of life of the Poles in 2013, and from the individual microdata published with the study. The conducted analysis showed that farmer's households in comparison with all Polish households were characterized by the acute deprivation, particularly in food consumption, recreation, culture, and holiday activities. Moreover, it was observed that better financial condition after Polish accession to the UE, implied decreased deprivation in consumption.

Adres do korespondencji
mgr Agnieszka Kozera
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
ul. Wojska Polskiego 28, 60-637 Poznań
e-mail: akozera@up.poznan.pl